

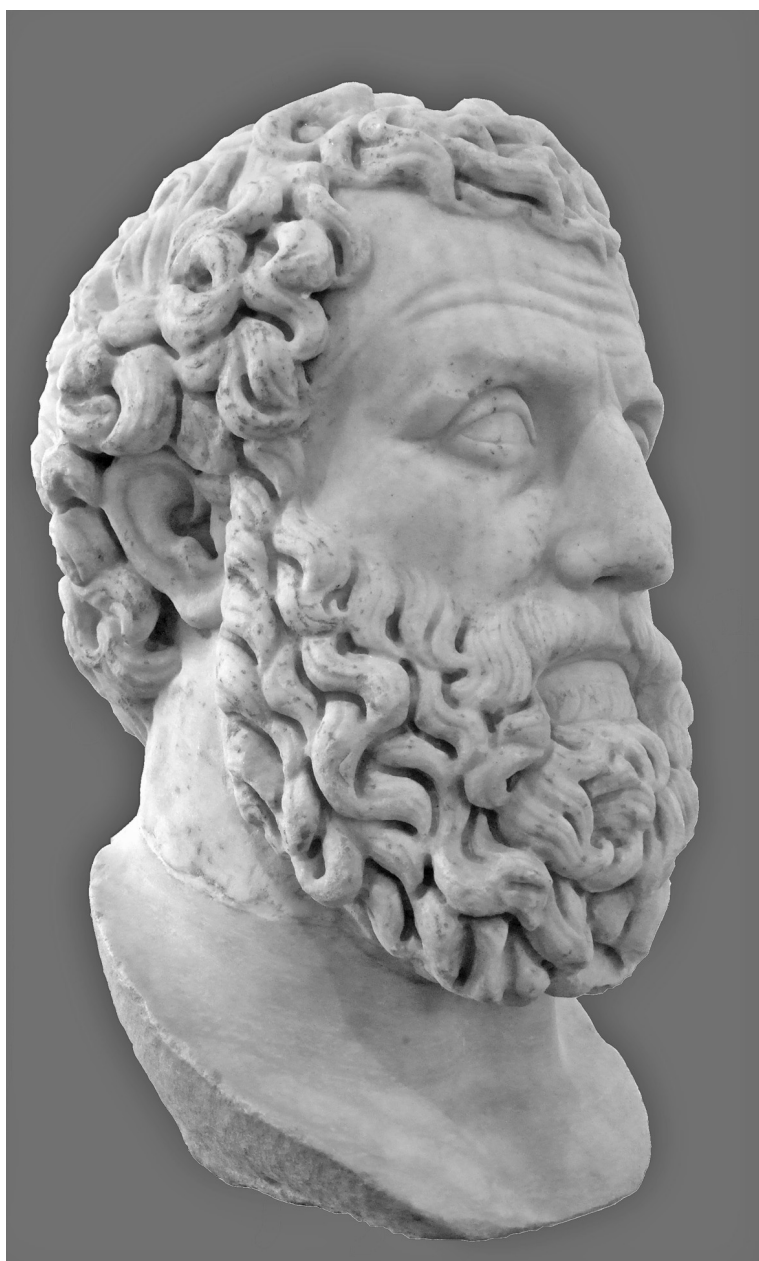
Pataki Elvira klasszika-filológus, a PPKE BTK Klasszika-filológia Tanszékének adjunktusa. Fő kutatási területe a hellenisztikus görög irodalom.

Változatok Archilochos sírjára

Megjegyzések az Archilochos-életrajz egyes furcsaságaihoz

Pataki Elvira

1.

Archilochos feltételezett portréja. A Kr. e. 4. századi görög eredeti római kori, Kr. u. 2. századi márvány másolata (Puskin Múzeum, Moszkva)

Az utóbbi években az archaikus görög lírával kapcsolatos kutatás (nem utolsósorban a frissen előkerült töredékek hatására)¹ újult érdeklődéssel fordul a parosi Archilochos (Kr. e. 7. század) alakja és költészete felé. Az iménti megfogalmazás nem véletlen: a kutatás jelenlegi irányai között éppoly hangsúllyal szerepel a költő személyes életútjának, az ókori és a modern recepció során formálódó portréjának megismerésére koncentráló megközelítés, mint a szerzőtől függetlenített szövegek értelmezésére való törekvés. Mindez nem jelenthet egymást kizáró szempontokat: a műnek az alkotótól, a biografikus elemeket is tartalmazó kritikai hagyománytól való megtisztítására, önálló objektumkénti felmutatására ókori szövegek esetén – a szerzőkre vonatkozó történeti hitelű információk ritkás mivolta ellenére is – kevés a lehetőség.

Az ókori irodalom szerzőinek életéről ugyanis igen keveset tudunk: az alkotók maguk csak kivételes esetben utalnak a művek keletkezésének körülményeire. Ugyanakkor, a szövegek jobb megértését szolgálandó, már az ókori értelmezőkben felmerült az igény ilyesfajta adatgyűjtésre. Ez a törekvés hívta életre, elsőként talán a Kr. e. 5. században, a bizonyára szóbeli hagyományon alapuló, majd a későbbiekben népszerű stílusban rögzített ún. népkönyveket Homérosról, Aisóposról, majd sorra a görög irodalom egyéb jeleseinek életéről. A virágkorukat a hellenizmusban élő művészéletrajzok történeti értéke azonban erősen vitatott: kutatási közhely, hogy ezek szerzői, a konkrét biográfiai adatok hiányában magukból a művekből próbálják rekonstruálni azok szerzőjének személyiségét.² Az életrajzírók, feltételezve a költemények egyes szám első személyű beszélője és a szerző személyének azonosságát, egyéb források híján a művek motívumait az alkotó által megélt történéseként reprezentálják. A parosi költő példájával szemléltetve: az általános Archilochos-kép egyik legemlékezetesebb, tényként kezelt mozzanata a pajzseldobás, amelyről maga nyilatkozik egy versében – e mű magyarázatának alapja pedig többnyire azon előfeltevés, hogy a józan életosztón vezérelte, netán szimplán gyáva, zsoldosmentalitású vagy a heroikus ideált szántsándékkal

gúnyoló katonaköltő egyszer valóban veszni hagyta pajzsát.³ A komikus vagy dehonesztáló mozzanatok kiemelése egyébként a műfaj sajátja, utóbbi mindenekelőtt a költők bizarr halálnemeinek ecsetelésekor (lásd az Aischylos fejére hulló teknőst, Homéros és a tetves halászok találkozását) – mint látni fogjuk, Archilochos esete kivételes e szempontból. A fikció ugyanakkor nem mindig félrevezető. Az egyes szerzőkre vonatkozó reális, tárgyyszerű tudás nem feltétlenül értékeesebb az életrajzi hagyomány teremtette alkotói imáznál. Az életrajzok emellett minden igazolhatatlan adatuk, dokumentatív fogyatékoságuk ellenére rendkívül fontos kulturális, vallási vonatkozások hordozói, s ami talán a leglényegesebb, maguknak az irodalmi szövegeknek is kiemelkedő jelentőségű közvetítői. Az alábbiakban életmű és életrajz általánosan tapasztalható interferenciáját kísérleljük meg illusztrálni az Archilochos halálával kapcsolatos hagyomány egyes elemei és néhány, mára kontextusát veszített költemény vizsgálatával.

Archilochos az ókori tradíció tükrében felettébb ellentmondásos személyiség. Portréjának egyik pólusát halála utáni kultusza jelenti. A 19. század végétől Paros különböző pontjairól folyamatosan előkerült épületmaradványok, feliratok igazolták az egyéb forrásokból már valószínűsített szentély, a költő emlékéét őrző *Archilochion* létét. A leletegyüttes a költő Delphoi parancsára létesített, egyedülállóan tartós, a Kr. e. 6. századtól kezdődően kimutatható, csaknem kilenc évszázadon átívelő tiszteletéről tanúskodik.⁴ A létesítmény pontos rendeltetése, a szertartások mikéntje ismeretlen, mindenesetre a kultuszalapításról beszámoló, Kr. e. 250-re datált, az alapítóra utaló ún. Mnésiepés-felirat a költő hēróskénti tiszteletéről, illetve az olymposi istennel közös oltáron bemutatott áldozat apollóni elrendeléséről számol be.

A kultusz oka s főként jogosultsága másfél évezredre visszatekintő, mások mellett Nietzsche is foglalkoztató polémia tárgya,⁵ hiszen a parosi megdicsőülés korántsem reprezentálja egészében az ókor Archilochos-képét. Ennek domináns része a költőt nyers, a társadalmi konvenciókat elutasító egyéniségnek mutatja be, ilyen értelemben olvasni – a számos szempontból a parosi költő ellenpontjának tekinthető, tiszta és emelkedett – Pindaros 2. pythói ódájában (52–56) a *súlyosszavú gyűlölettől dagadó, gáncsos* Archilochosról. Az athéni államférfi, Kritias lesújtó ítélete a fattyú származását, lecsúsztottságát, gyávaságát, iszákos és buja mivoltát nyíltan hirdető Archilochos ellen irányul. A kritika annak a Klaudios Ailianosnak (Kr. u. 175–235) színes anekdotagyűjteményében (*Variae Historiae* 10, 13) maradt fenn, akinek, mint látni fogjuk, kiemelkedő szerepe lehetett az Archilochossal kapcsolatos életrajzi hagyomány kialakításában. A házassági terve megghiúsulását rágalomhadjáratlással megtorló, volt menyasszonyát öngyilkosságba kergető költő hellenisztikus epigrammák visszatérő szereplője.⁶ Az *Archilochion* alapítást a Kr. e. 1. században megerősítő, tehát szintén a hellenizmus korából származó ún. Sósthenés-felirat bevezetője ugyanakkor Archilochos istenfélelméről és közösségi erényként hazájával szembeni felelősségérzetéről ír. Ugyanezen epigráfiai forrás egy később napvilágot látott töredéke a naxosiai elleni harcban elesett költő fényes külsőségeit kísérte temetéséről beszámolván megjegyzi: a parosiai ekkor már nem haragudtak rá, *még ha korábban költeményeiben hitvány módon nyilatkozott is a városról.*⁷ A költő megbecsülésének abszurditása leginkább az egyházatyák botránkozását váltotta ki,

akik szemében Archilochos kultusza a pogányság erkölcsi tévelygésének ékes bizonyítéka. Egyesek felháborodnak a *tehetségét a leggonoszabb és legarcátlanabb témákban megmutató, felsejt s tisztátalan férfit istenfőnek* nevező delphoi nyilatkozaton; mások egyenesen felteszik a kérdést: ugyan mi az, ami miatt a *mindenféle ocsmányságban és a józan ember számára tűrhetetlen szegyeletelenségben tobzódó* Archilochos *méltónak találtatott a mennyekre* Apollón szemében?⁸

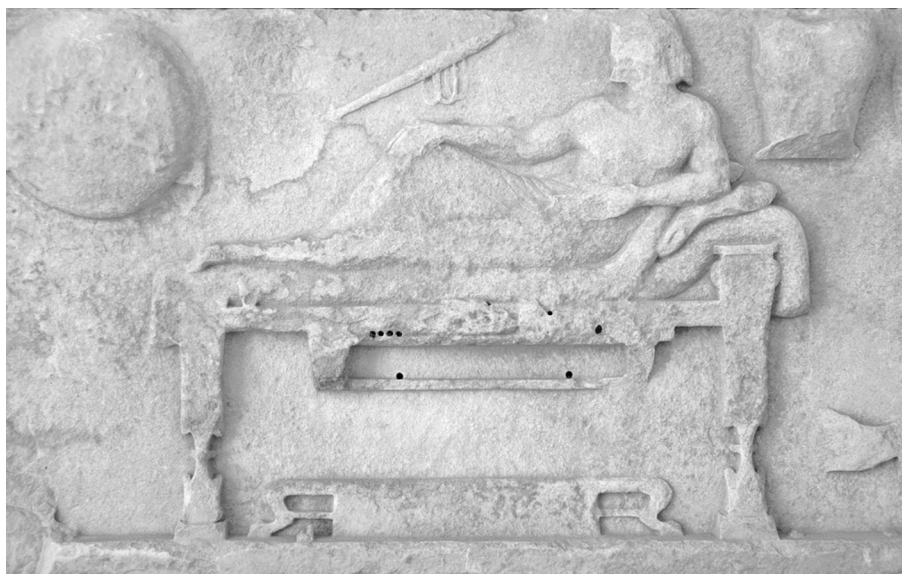
E szélsőséges állásfoglalások ismétlődő eleme Archilochos és Apollón kapcsolata, amely a költő alakja köré szövődő, jóslatokra épülő életrajzi hagyomány váza, s egyben a jelen vizsgálat kiindulópontja.⁹ A lírikus pályáját végigkíséri Delphoi istensége. A jóslatokat sorra közlő, fentebb említett Mnésiepés-felirat szerint a Pythia a költő apjának, a jóshelyre követség tagjaként érkező Telesiklésnek fia dalban való halhatatlanságát jövendőli. A tehenével a városba igyekvő ifjúnak a Múzsák ajándékoznak a jószágért cserébe lantot, talán e jelenetet ábrázolja az 5. század közepére datált híres bostoni váza. Apollón utasít apát és fiút új város alapítására a *párába vesző szigeten* – Thasos kolonizálásának isteni jóváhagyásáról van szó. Mikor a Dionysos ünnepén a kellesztél is szabadosabban (*iambikóteron*) éneklő költőre Paros népe megehezdel és vélhetően perbe fogja, Delphoi istene áll mellé, aki kóros erőtlenséggel sújtva a sziget férfilakosságát, követeli a *Múzsák szolgájának (musaón therapón)* kiengesztelését. A Homérosnál a harcosok önfeláldozásig hű fegyverhordozóira vonatkozó *therapón* minősítés¹⁰ használata figyelemre méltó, hiszen a sokat idézett, Archilochos kettős elkötelezettségét reprezentáló disztichonban (fr. 1 W) ugyancsak e fogalom szerepel:

*Árésnak vagyok én szolgálja, a vad csatazajnak
S Múzsáktól adatott szép tudományom, a dal.
(Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása)*

Szintén e képzeten alapul a jóslatsorozatból számunkra leginkább fontos, az eddig említett forrásokon túl mindenekelőtt a Kr. u. 1–2. század szerzőinél fennmaradt kinyilatkoztatás a költő halálával kapcsolatban.¹¹ A naxosiai ellen vívott, Kr. e. 625 körülre datált tengeri ütközetben megölt Archilochos gyilkosa tisztulni kívánna a vérbüntől, a Pythia azonban – a források egybehangzó, szinte minden esetben idézett állítása szerint – az alábbi, formulaként ismétlődő mondattal utasítja ki a jóshelyről: *A Múzsák szolgáját ölted meg, távozz a templomból! (musaón theraponta katektane, exithi néu).*

A kultusz eredetének kutatói többnyire egyetértenek abban, hogy az ahhoz kötődő mítosz, azaz a költő életrajzának tudatos kialakításában döntő szerepet játszottak Delphoi jóslatai. A politikai megközelítés szerint Paros tudatosan kereste Delphoi támogatását riválisával, a mindenekelőtt a délosi Apollónhoz kötődő Naxossal szemben.¹² Paros kolonizációs törekvéseit jóváhagyó ideológiai támogatásáért cserébe bizonyára részesevést ajánlott a jóshelynek majdani bevételeiből. Viszonzásul a Telesiklés alapította Thasos vallási életében döntő szerepet kapott a pythói Apollón, akinek papjai további kapcsot létesítettek a jóshely és a sziget között Archilochos isteni védelem alá vonásával.

A vallástörténet a költőhöz fűződő jóslatok értelmezésekor szintén Delphoi ideológiai fennhatóságát hangsúlyozza. A jóshely legkorábbi időktől fontos funkciója ugyanis pontosan a

Egyes elképzelések szerint Archilochost halotti lakomán ábrázoló márványdombormű a Kr. e. 6. századból (Régészeti Múzeum, Paros)

vérbűn megbosszulása, ennek jegyében az archaikus kori eseményekre visszavezethető orákulumok között központi szerepet foglalnak el a *miasma*, a gyilkosság okozta tisztátalanság problematikájához kapcsolódók.¹³ Találni az Archilochos haláláról szóló elbeszéléssel feltűnően egyező esetet is. A már említett Ailianosnál olvasható történet szerint egykor villongások törtek ki Dél-Itália görög gyarmatvárosában, Sybarisban, s egy, a harcokba keveredett lantjátékos hiába keresett menedéket Héra szentélyében. A templomban szünni nem akaró véráradat figyelmeztetett a zenész halála kiváltotta isteni haragra, s a jóslatkérő vétkeseket a Pythia ugyanazon a *Múzsák szolgáját ölted meg!* mondattal utasította ki a szentélyből, mint a parosi költő gyilkosát. A tettesek, nem engesztelvén ki az énekes szellemét, az istenség bosszúját vonták magukra: Apollón parancsára az ellenséges hadak a földdel tették egyenlővé városukat.¹⁴

2.

A parosi kultusz eredeztetésének problematikája mellett háttérbe szorul egy látszólag marginális kérdés: hol történt a költő szellemének Delphoi követelte kiengesztelése? Hol keresendő Archilochos nyughelye? A források a sírt illetően tudniillik távolról sem egységesek. Egyik jellegzetes csoportjuk, a fiktív sírepigrammák földrajzi megjelölés nélkül beszélnek Archilochos nyughelyéről. Hadrianus császár Archilochos nagyságát Homéroséval rokonító disztichonja szintén geográfiai utalás nélkül említi a sírt, noha az *autopsia* nem zárható ki, hiszen az uralkodó a múlt számos görög nagyságának emlékhelyét személyesen is felkereste.¹⁵ Érdekesebb Gaetulicus Kr. u. 39-re tehető sírverse, amely ugyan szintén nem utal Parosra, viszont a *kigyómérgű, a Helikónt vérrel mocskoló* költő hantján fészkelő darazsakról beszél, amelyek mellett tanácsosabb észrevétlenül továbbhaladni a vándornak. A fullánkjukkal támadó vad rovarok és a kíméletlen versei miatt veszélyes költő alakjának társtársa egyrészt a görög irodalom egy sajátos, zoológiai képen alapuló metapoétikai eszközét reprezentálja, másrészt fontos

az alábbiak szempontjából is, hiszen az Archilochos mellett hamarosan feltűnő további állatalakok egyike a jelen nyomozás kulcsfigurájának is tekinthető.

A költő holttestének hazaszállításáról beszámoló Sósthenés-felirat a parosi nyughely mellett tanúskodnék, csakúgy, mint a Kr. e. 6. századi parosi oszlopfőn olvasható sírvers: *Archilochos, Telesiklés gyermeke nyugszik e sírban...* Feltehetőleg szintén Parosra utal (az utóbbi évek egyik legszenzációsabb papiruszleletének köszönhetően egyre jobban ismert) hellenisztikus epigrammaszerző, Poseidippos önéletrajzi vonatkozású költeménye (fr. 118 AB). Utóbbi az Apollón pártfogolta *parosi csalóányéhoz* hasonló halhatatlanságért folyamodik a Múzsákhoz. A költemény egyik sora a parosi *hófehér otthona* képével bizonyára az *Archilocheion* márványára utal. (A sziget híres, áttetsző derengésű márványából faragták többek között a mélosi – hagyományosabb magyar nevével milói – Venust is.)

A jósnő Archilochos gyilkosához címzett mondatát idéző források közül kettő azonban további utasítást is hagyományoz a *therapón* megölőjét kitiltó mondaton túl: a naxosinak áldozatot kell bemutatnia, hogy megszabaduljon a vérbűntől. Az alábbiakban e szövegek összevetésével igyekszünk közelebb kerülni a sírhely problematikájához. Az első adat a Delphoiban papi tisztséget betöltő Plutarchosnak (Kr. u. 45–120) az isteni büntetés késlekedéséről írott dialógusában (*De sera numinis vindicta*) szerepel. Az Archilochost gyakran idéző szerző Paros említése nélkül egyebütt is megemlékezik a halottat övező tiszteletről, amelynek jogosultságát soha nem vonja kétségbe morális okokra hivatkozva, s a költővel szembeni jóindulatának jeleként több helyütt is hangoztatja: az értelmes olvasó az erkölcsi szempontból kétes szövegekben is találhat hasznosat.¹⁶ A *De sera* Archilochossal kapcsolatos sorai, amelyekben Plutarchos hallgat a költő állítólagos botránnyairól, összhangban vannak a dialógus egészének eszmeiségével: a halandók alapvetően jónak születnek, a körülmények hatására térhetnek le az erény útjáról, amelyhez azonban az istenek segítségével lehetséges a visszatérés.¹⁷ A szöveg a következőképp hangzik (*Mor.* 560d–e):

A férfit, aki csatában megölte Archilochost, valójában Kalóndésnak hívták, a Korax a mellékeve volt.¹ A Pythia először kiutasította, mint a Múzsák szent emberének gyilkosát. Azután sok könyörgése, védelemért való esengése hatására megparancsolta neki, hogy utazzék el Tettix lakhelyére, és ott engesztelje ki Archilochos lelkét. Ez a hely pedig a Tainaros. Azt mondják ugyanis, hogy egykor a krétai Tettix érkezett oda seregével, s az alvilági lejárát közelében alapított várost.¹⁸

Hasonlóképp elfogulatlan Archilochos-portrét találni a már említett Ailianosnál. A Rómában élő görög polihisztor ugyan közzéteszi az Archilochossal szembeni vádakát, de siet hozzáfűzni: mindez nem a saját véleménye. Töredékében ez olvasható (fr. 83 Domingo-Forasté):

Arról, hogy a derék emberről holtában sem feledkeznek meg az istenek. Archilochos iránt ugyanis, ezen egyéb tekintetben nemes férfiú iránt (már amennyiben elvonnánk belőle az ocsmányságokat, a gonosz kijelentéseket s megtisztogatnánk a szégyenfolttól), a pythói Apollón érzett szálnalmat, mikor meghalt, ráadásul háborúban, innen a közös Enyalios kifejezés.¹⁹ Amikor pedig a gyilkos (Kalóndas volt a neve, a mellékeve pedig Korax) Delphoiba érkezvén az isten segítségét kérte ügyével kapcsolatban, a Pythia, mint vérbűnnel terheltet, nem engedte be, hanem a közismert jóslatot adta neki. A férfit a hadiszerencse forgandóságát hozta fel védekezésül, s azt mondta, kényszerhelyzetbe került: vagy meg kellett tennie, vagy pedig elszenvednie azt, amit végül is megtett, s kérte, ne gyűlölje őt az isten amiatt, ha sorsának megfelelően él, s mert inkább azt választotta, hogy nem hal meg, mint azt, hogy ne öljön. Az isten megszánta és felszólította, hogy utazzék el a Tainarosra, ahol Tettixet eltemették, ott engesztelje ki Telesiklés fiának szellemét és italáldozat bemutatásával nyerje meg. Ennek engedelmeskedvén azonnal mentesült az isten haragjától.

A két szöveg feltűnő egyezést mutat, amely felveti az esetleges közös forrás lehetőségét. (Ez a kizárólag e két, hasonló morális szempontokat felvonultató szerzőnél fennmaradt párhuzamos történetek ismeretében nem meglepő.²⁰) Plutarchos és Ailianos egybehangzóan közlik a naxosi máshonnan ismeretlen nevét (Korax = Kalóndés vagy Kalóndas, utóbbi írásmódja változatos képet mutat), majd a Tainaros (más változatban Tainaron) fokára irányítják a gyilkost, hogy az ott, Tettix lakhelyén (*oiké-sis tettigos*), illetve sírjánál (*entha tettix tethaptai*) mutasson be engesztelő áldozatot. Ailianos a bűnös megtisztulásával zárja elbeszélését, a krétai alapítóról nem tud.

A gyilkos nevének megkettőzése külön figyelmet érdemel, hiszen a Kalóndas = Korax pár logikusan eredményezhetné a Telesiklés fia = Archilochos = Tettix megfeleltetést, noha direkt azonosításról nincs szó a szövegekben, sőt, Plutarchos hangsúlyosan egy *krétai* Tettixre utal. Mivel azonban a Korax köznévként Apollón jósmadarát, a gyakran ábrázolt hollót vagy varjat jelenti (amely mellesleg előszeretettel fogyaszt énekes rovarokat), kézenfekvő a Tettix személynév köznevesítése is, amely a tücsökhöz (vagy kabócához, az entomológiai besorolás kétséges), ezen testetlen, a napfény hatására énekelni kezdő, Apollón védelme alatt álló múzsai lényhez vezet. Az állat az *Ilias* III. énekében, a lombok közt tücsök módjára, li-

omhangon társalgó trójai vének képével debütál a hellén irodalomban, hogy aztán az énekes, a filozófus, az aszkéta egyik legfontosabb, sajátosan görög metaforájaként kísérelje végig annak teljes fejlődéstörténetét. A rovarhoz fűződő legismertebb hagyomány a Platónnál olvasható eredetmítosz, amely szerint a *tettix*ek a világ létrejöttének záróakkordjaként felcsendülő zene által megbűvölt halandókból lettek, akik közvetítőként szolgálnak a Múzsák és földi tisztelők között.²¹

Az Archilochos = Tettix azonosítás annál is inkább megfontolandó, mivel a Kr. u. 2. századi Lukianos tanúsága szerint a költő egy alkalommal valóban *tettix*ként jelenítette meg önmagát. Lukianos írása szerint az ellenfelei által feltűzelt, egyre dühösebben visszavágó költő hasonlította önmagát a természetétől fogva élénk, hangos, fogságban pedig még elszántabban tiltakozó *tettix*hez.²² Az engeszteléstörténet elemzői e töredékből indulnak ki a plutarchosi–ailianosi adat magyarázatakor: a ténylegesen a földből kikelő rovar nézetük szerint alapvetően alvilági lény, s ez alapján Tettix esetleg a Tainaroson működő halottidéző jóspapok megfelelője lenne.²³ A rovar és a holtak birodalmának illetén egybefűzése a platóni ég-föld közötti mediátorszerep kiterjesztéseként fogható fel.

A modern kutatás nemigen foglalkozott a két forrás rokonságával, elfogadva egy 1883-ból származó (tehát a parosi ásatásoknál korábbi) megoldást.²⁴ Utóbbi szerint Tettix magát a költőt jelenti, Kalóndasnak tehát Archilochos sírját kell felkeresnie, azaz a Tainaros fokát, a Peloponnésos legdélebbi pontján, több száz mérföldnyi távolságban a költő szülőföldjétől és halálának helyszínétől. Paros, az engesztelést elrendelő Delphoi és a Poseidón fennhatósága alatt álló Tainaros azonban túlságosan messze vannak egymástól. Mindezt tovább bonyolítja a Plutarchosnál említett Tettix több vonása (krétai eredete, hajós mivolta, alapítói szerepe), amelyek viszont nem magyarázhatók az ailianosi változat által sugallt *tettix* = költő = Archilochos metapoétikus behelyettesítéssel. Mi motiválhatta Plutarchost és Ailianost, hogy az engesztelő áldozat színhelyét a Tainarost, annak alapítójaként pedig az állítólagos Tettixet jelöljék meg?

3.

A Tainaros nehezen megközelíthető márványtömbjén található, a történeti időkben főként a társadalom marginális elemeinek, üldözött helotáknak, szökött rabszolgáknak²⁵ védelmet nyújtó, Kr. e. 750 tájékról eredeztethető templom egyike annak a három földrajzilag elkülönülő, ugyanakkor szoros kapcsolatban álló peloponnésosi Poseidón-szentélynek, amelyek alapítását a hagyomány Zeusz három fiának tulajdonítja. A névadók, Geraistos, Kalauros és Tainaros közül a két utóbbi a tengeren át érkezett a ma is nehezen hajózható partokhoz. A Tainaros legfőbb vallási funkciója az oltalomkeresők védelme mellett az alvilággal való kapcsolatteremtés, a lelkek megidézésén alapuló halotti jóslás, amelynek az itt található Hadés-lejáratként ismert, ma is létező kis barlang, illetve a szomszédságában létesült, *psychopompeion* néven ismert különleges jósda biztosított keretet. A hely ura eredetileg Apollón, aki Delphoiért cserébe válik meg tőle, Poseidón javára.²⁶ Ami a hajós Tettix plutarchosi alakját illeti, annak háttérében, érvel egy régészeti evidenciára támaszkodó vallástörténész, az archaikus kor egy katonai expedíciójának nyomát érdemes keresni. Az alapító krétaikénti feltűntetése valószínű-

leg a sziget lakóinak tipikus kalózreputációjával magyarázható (krétai hajósok valóban többször kifosztották Poseidón tainarosi szentélyét). Az elemző futólag érinti az Archilochossal kapcsolatos delphoi jóslatot, amelyet a sorozat egészétől függetlenül egyrészt a hely feletti apollóni befolyás bizonyítékának tekint, másrészt szimbolikusan: Delphoi az *omphalosszal* (a. m. köldök) a világ középpontját, a Tainaros a *psychopompeion* révén az alvilág bejáratát jelenti, kettejük együttese tehát a mindenséget képezi le, s ezáltal kozmikus dimenzióba helyezi a költőt.²⁷

A halott költő Delphoi elrendelte kiengesztelését a Tainaros motívumával bővítő változat létrejöttére az említettek túl számos további magyarázat, szöveges párhuzam, vallástörténeti analógia említhető. A tengeri út, a szirthez érkezés az állítólagos krétai hajóson túl egyéb irodalmi reminiscenciákat is kelthet a mindenkori olvasóban, elsődlegesen a legkorábbi változatban Hérodotosnál olvasható Arión-elbeszélést idézhet fel (I. 23–24). A *dithyrambos* felfedezőjét kalózok ejtik foglyul, az életétől dallal búcsúzó, majd a tengerbe ugró énekest azonban egy delfin megmenti s partra juttatja a Tainarosnál, ahol Arión hálából szobrot emel. A delfin által megmentett énekes történetét az archilochosi engesztelés adatának mindkét forrása jól ismeri. Plutarchos egy dialógusában az énekest vendégül látó korinthusi uralkodó fia beszél el részletesen Arión megmenekülését; Ailianos pedig az állatvilág érdekességeivel foglalkozó kötetében, a delfinek muzikalitásáról értekezve ejt szót Ariónról, az általa felajánlott szoborról és idézi a költő Poseidónhoz intézett, hálás delfin-himnuszát.²⁸

A delfin, a *legszebb, a legértelmesebb s a leginkább emberhez hasonló* tengeri lény, írja W. Burkert, a mindent elnyelő, de olykor egyes dolgokat visszaadó habokból való visszatérés szinte állandó kísérője.²⁹ Emellett a homérosi *Apollón-himnusz* (391 skk.) alapján szorosan kötődik Krétához és Apollónhoz egyaránt: Delpoi első papjai knóssosi férfiak, akiknek hajóját az isten a fedélzeten termett delfin alakjában vezérelte a leendő jóshely közelébe. A krétaiak a himnusz szerint pontosan a Tainaros fokán szerettek volna kikötni, hogy lássák, követi-e őket a szárazföldön is a tengerből melléjük szegődött különös lény; az isten azonban megragadta a hajót, s majdani temploma felé repítette (408 skk.). A tainarosi Archilochos-engesztelés képzetének megértéséhez szemlátomást közelebb vihet az a tény, hogy Arión történetének vázát, pontosabban a tengerből, a hálából való menekülést biztosító delfin motívumát megtalálni a parosi alkotó egy töredékében is. A költőt magát gyakorta idéző Sósthenés-felirat egy részletében ugyanis az alábbiak olvashatók (AI 10–20):

Azt mondják, egy Parosra igyekvő, a milétosiai köveit szállító, Milétosból kifutó hajó elsüllyedt a Paros és Naxos közötti tengerszorosban. Az utasok közül egyetlen, Koiranos nevű férfi menekült meg: delfin vette hátára s vitte el Syros szárazföldjére, ahol egy barlangba menekült, majd onnan tért vissza hazájába. A barlang ma is megvan, a férfiről Koiraneionnak nevezik, s a Lovas Poseidón szentélye található benne, amint arról a költő is ír: „Ötven férfiből lovas Poseidón Koiranost hagyta meg.”

A felirat utolsó, még olvasható sora archilochosi töredék (fr. 192 W), amelynek eredeti szöveggörnyezete jelenleg is vitatott, s amelynek a halott költő kiengesztelésével kapcsolatos hagyományhoz való társítás révén kísérelünk meg újabb értelmezést adni e helyütt. Az Archilochosnál másutt nem szereplő delfintörténet és az Arión-elbeszélés hasonlósága szembeötlő. Az egyezések még feltűnőbbek, ha hozzátesszük, hogy a fejedelmi méltóságnévet viselő férfi (*koiranos* = ‘uralkodó’) történetét, amelynek első változata egy hellenisztikus történetíró, Phylarchos nevéhez fűződik, mindössze még két forrásból ismerjük: a számunkra a költő sírhelyével kapcsolatban kulcsfontosságú Plutarchos és Ailianos ez esetben is számos egyezést mutató elbeszéléséből. A három változat:³⁰

A milétosi Koiranos, mikor látta, hogy a halászok delfint fogtak hálójukkal és készültek agyoncsapni, könyörgött és ezüstpénzt adott nekik, majd visszaengedte az állatot a tengerbe. Később hajótörést szenvedett Mykonos környékén, s míg a többiek mind meghaltak, őt egyedül megmentette egy delfin. Mikor hazájában, idős korában elérte a halál, holttestét történetesen a tengerparton ravatalozták fel. A milétosi parton delfinek sokasága tünt fel aznap, kevésel hátramaradva a Koiranost utolsó útjára kísérők mögött, mintha részesei lennének a szertartásnak, és gyászolnák a férfit.

Ezek alapján hitelt érdemelnek a Koiranossal kapcsolatos mitikus elbeszélések is. Parosi férfi volt, aki miután Byzantionban megvásárolt a halásztól egy hálónyira való delfint, amelyeket készültek agyoncsapni, szabadon engedte őket. Kicsivel később ötsorevezőssel hajózott, amelyen, mint mondják, kalózok utaztak. A Naxos és Paros közötti tengerszorosban a hajó felborult, a többiek odavesztek. Őt viszont, mesélik, egy odasiető delfin vette hátára és tette partra Sinythosnál, egy barlang közelében, amelyet ma is mutogat-

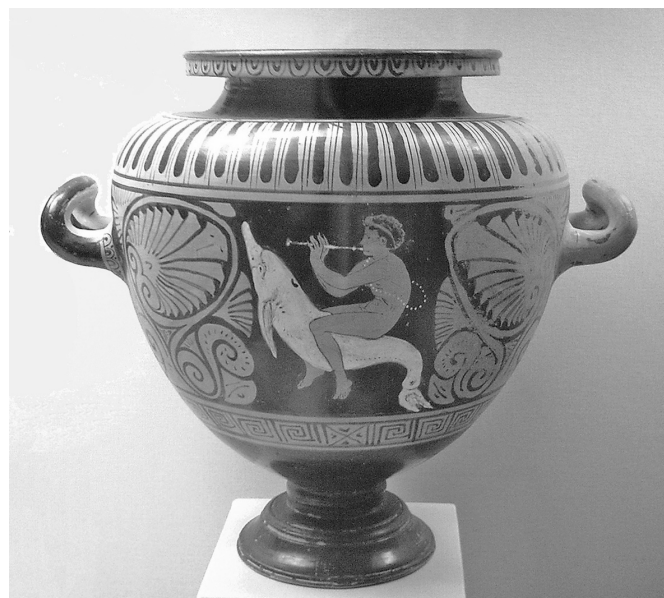
A Múzsák és Archilochos. Fehér alapon vörösalakos attikai pyxis kiterített oldala. A Hésiodos-festő munkája, Kr. e. 460-450 körül (Museum of Fine Arts, Boston)

nak, s amelyet Koiraneionnak hívnak. Azt mondják, róla költötte Archilochos: „Kegyves Poseidón ötven férfiből egyet hagyott meg, Koiranost.”

Egy Koiranos nevű, parosi származású férfi Byzantionban hálóba keveredett, partra vetett delfineket váltott meg a halásztól ezüstön, majd szabadon engedte őket, s e tettéért viszonzásra lelt. Egyszer ugyanis, amikor milétosi férfiakat szállító ötsorevezősön utazott, szól a hagyomány, hajója a Naxos és Paros közötti tengerszorosban felborult. A többiek odavesztek, Koiranost viszont megmentették a delfinek, akik siettek méltón viszonzni jótettét. Kíséretben elhajóztak vele; a hegyfokot s a barlang feletti sziklát ma is látogatják, a környéket Koiraneiosnak hívják. Később pedig, mikor meghalt, s a tenger mellett helyezték máglyára, a delfinek valahonnan megéreztek ezt, és összesereglettek, mintegy a gyászszertartásra tartva, s amíg a máglya égett, ott maradtak mellette, mint hű barátok. Miután kihunytak a lángok, elúsztak.

A parosi felirat delfintörténete és annak szövegpárhuzamai nemigen keltették fel a kutatás érdeklődését. Archilochos egyik kiadója szerint a megmentő delfinnek sem a költőhöz, sem Paroshoz nincs köze eredetileg, a verssort a költőt előszeretettel idéző Sósthenés önkényesen fűzi a hajótöréssel kapcsolatos alaptörténehez. Ugyanezen kiadás tagadja a *koiranos* alak személynévként való olvasatának lehetőségét is, ennek megfelelően fordításában az ötven férfi kapitányának (*le chef de nos cinquante hommes*) megmeneküléséről beszél, s véleménye szerint a költő egy ifjúkorában Paros közelében lezajlott hajótörésre utal, amelynek egyetlen túlélője volt csupán (akinek delfinnel való találkozásáról nem tudni).³¹ Mások ugyancsak kizárják a személynévkénti értelmezést, sőt a történelmi kontextus egészének lehetőségét, s a történetet Poseidón-kultusz hely eredetmondájaként kezelik.³² A mű egészének helyreállítására kísérletet tévő Bowie személyes élményt gyanít a háttérben, ugyanakkor tulajdonnévnek tekinti a Koiranos alakot: Archilochos az egykori parosi eseményhez tudatosan kapcsolja e szerint Koiranos és a delfin mítoszt.³³ Egy francia régész ikonográfiai párhuzamok lehetőségét veti fel, s a mai Paros Hagios Phokas községétől északkeletre fekvő, nehezen megközelíthető, máig „Archilochos barlangja” néven ismert, feltáratlan körzetével igyekszik azonosítani Koiranos partot érésének színhelyét, valamint megkockáztatja, a segítő delfin maga Apollón lenne.³⁴

A Koiranos-történet négy variánsának ismétlődő elemeit összevetve az alábbiak figyelhetők meg: míg Phylarchos nélkülöz minden parosi utalást, az elbeszélés hősnévé neve, származása, Milétosból Parosba tartó útvonala, a hajó típusa, a hajótörés helyszíne egyezik a feliratban, valamint Plutarchosnál és Ailianosnál (utóbbi kettőnél azonos a delfinszabadítás másutt nem jelölt helyszíne is). Feltűnő különbség, hogy Plutarchos, szemben a felirattal és Ailianossal, milétosi követei vagy milétosi férfiak helyett kalózokat utaztat ötsorevezősén, a motívum nyilván az Arión-történettel rokon. A négy verzióból három a *viszonzott jótett* elbeszéléstípusát, annak is a segítő állat motívumára épülő változatát követi: Koiranos megszabadítja a delfint, aki később kimentti őt a tengerből; a kölcsönösség hiányzik viszont az epigrafikus változatból, amelyben a hős

Delfinen lovagló fuvolás ifjú egy vörösalakos etrusiai stamnoson, Kr. e. 360-340 körül (Museo Arqueológico Nacional de España, Madrid)

nem korábbi jó cselekedetével érdemli ki a delfin segítségét. Nagy változatosságot mutat a megmenekülés színtere: Phylarchos a Délos melletti Mykonosra, a parosi felirat a szintén a Kyklasokhoz tartozó Syros egy barlangjába lokalizálja a partot érést, Plutarchos az egyebünnen nem ismert Sikynthos melletti barlangról beszél, Ailianos közelebről nem definiált partról és magaslatról, szirtfok belsejében lévő barlangról. Az elbeszélésekben nem jelennek meg istenek, Lovas Poseidón barlangbéli szentélyét csupán a parosi felirat említi. Ugyanakkor a felirat és Plutarchos idézte archilochosi sorban szerepel a tengeristen neve, utóbbinál *hippios* ('lovas') helyett *épios* ('kegyes') melléknévvvel, amely alapján az istenségnek a hős megmentésében játszott szerepe is feltételezhető: a tengeristen küldöttje lenne a delfin? A történet Ailianosnál a phylarchosi előadáshoz hasonlóan Koiranos másodszori halálával és temetésével ér véget, az ezüstpénz motívuma szintén közös kettejükénél, a hamvadó máglya Ailianosnál szerepel csupán.

Mennyiben segíthetnek mármost a Koiranos-történet variánsai az Archilochost a Tainarossal asszociáló adat magyarázathoz? Mindenekelőtt feltűnő a források szerzőinek viszonylag szűk köre: a Koiranos-elbeszélés a parosi felirat és Phylarchos mellett csak Plutarchosnál és Ailianosnál szerepel, tehát pontosan azon két szerzőnél, akik az Archilochos gyilkosát a Tainarosra utasító jóslat kizárólagos hagyományozói. A két történet geográfiai színtere számos közös motívummal rendelkezik: a Koiranos-elbeszélések állandó eleme (Phylarchos kivételével) a tengerparti barlang, amely mellett Ailianos hangsúlyosan szerepeltet egy sziklaszirtet is, a felirat pedig egy barlangban található Poseidón-szentélyt – mindez a Tainaros-fok környékének és Poseidón templomának valós földrajzi környezetével állítható párhuzamba. A delfines történetekben, ismét Phylarchos kivételével, egy Koiranos nevű férfi által alapított *Koiraneion* nevű területről van szó, az Archilochos halálával kapcsolatos elbeszélésben a Tainaros alapította *Tainaron* szent körzetéről, s talán az sem mellékes, hogy a szövegek egyike maga is hasonló szakrális

térből, az Archilochos-tiszteletnek helyet adó *Archilochion* maradványai közül került elő.

A végveszélybe került halandót megmentő állat (jelen esetben delfin) alakja, mint szó volt róla, feltűnik a Tainaroson is. Az Arión-történetekben a hős zenéje, a vízbeugrás előtt felhangzó dal helyettesíti a Koiranos-elbeszélés három változatában olvasható előzetes jó cselekedetet, a hálóba keveredett delfin megváltását. Arión megmenekülése után hálából szobrot emel, a fogadalmi ajándék isteni címzettjére nincs utalás Hérodotosnál. Az arióni szoborfelajánlás a Koiranos-történetekben szereplő, a hős emlékéét őrző *Koiraneion* megfelelőjének tekinthető, amelyet feltehetőleg vallásos tisztelet övez: noha barlangbéli szentélyről csak a felirat tud, Plutarchos és Ailianos egybehangzó állítása szerint a területet korokban is számon tartják, megmutatják az odalátogatóknak.

4.

A források fentebbi elemzése alapján tehát felvethető, hogy a költő gyilkosa által a Tainaroson bemutatandó áldozat Plutarchos és Ailianos által megörökített variánsa kettős hagyományt ötvöz. A két szöveg egyik közös alkotója az Archilochos által is feldolgozott Koiranos-történet (annak hátterében a vele sok párhuzamot mutató Arión-hagyománnyal). A másik összetevő az énekest *tettix* formájában megjelenítő, csiráiban Homéros óta létező, a lírikus önreprezentációjaként pedig pontosan Archilochos által megteremtett tradíció. Mindez a parosi költő halálával és síron túli tiszteletével kapcsolatos életrajzi hagyomány megkomponáltságát igazolja. Az első olvasásra furcsa zárványként ható tainarosi költőengesztelés jó néhány eleme magyarázható távolabbi párhuzamokkal. Egy *héro*sként tisztelt költő feltűnése a Tainaroson nem meglepő, hiszen a hagyomány a Hadésba itt leszálló Héraklés és Théseus mellett énekesek életének tragikus eseményeit is e területre lokalizálja: Arión partot érésének színhelyéről indul alvilági útjára Orpheus is (s a Tainaros társszentélyében, Kalaureiában követ el öngyilkosságot 322-ben az ott oltalmat hiába kereső Démostenés).³⁵ Hogy a Pythia Delphoiból a Poseidón-szentélyéről ismert peloponnésosi területre küldi a gyilkost, szintén nem esetleges: mint láttuk, a Tainaros eredetileg Apollón fennhatósága alatt állt, aki pontosan Delphoiért cserébe mond le róla a tengeristen javára.³⁶ A hérodotosi elbeszélés Arión korinthusi kultuszának egyik pillére, miként a parosi honfitársak is hasonló készletést érezhettek saját költőjük alakjának legendaszerű felstilizálására, állítja egy elemzés, amely a Koiranos-történet részletes tárgyalása nélkül veti fel annak és az arióni elbeszélés rokonságának lehetőségét.³⁷ Az Arión-párhuzam önmagában ugyanakkor nem magyarázza a plutarchosi és ailianosi állítást, amely azonban logikus képpé rendeződni látszik, ha egymásra vetítjük a két szerzőnek a Tainarosra, illetve Archilochosra vonatkozó, több ponton konvergáló kijelentéseit.

A latin környezetben alkotó Ailianos esetén az Archilochos tiszteletére vonatkozó, ismeretlen szöveggörnyezetű töredék nyilvánvaló párhuzamba állítható a szerző egyebütt, mindekelőtt *Varia Historia* lapjain megfigyelhető szándékával: a görög múlt emlékének életben tartásával. A tainarosi engeszteléstörténet költő főszereplője révén, s hiányzó kontextusa ellenére, az említett gyűjtemény kiemelkedő fontosságú vo-

nulatához kapcsolódik, a művészanekdotákhoz, azokon belül is az ihletett alkotók isteni védettséget igazoló típushoz. Archilochos alakja minden nehézség nélkül hozzárendelhető a Sybarisban meggyilkolt énekeséhez, az életveszélybe került Ariónéhoz. (Hogy a Rómában viszonylagos védettségben élő görög szerző számára miért volt ez ilyen fontosságú téma, nem tudni – ennek kiderítéséhez Ailianos [nem létező] életrajzának vizsgálata szükségeltetné.) A polihisztor mindenestre ismeri az Arión-történetet, a Tainaros kapcsán pedig említi az oda menekült oltalomkérőket leelő spártaiakra sújtó isteni haragot, a Poseidón támasztotta rendkívüli erejű földrengést (*VH* 6, 7). Másrészt, mint láttuk, hajlik a költő valójában nemes személyiségének védelmére.

Archilochos utazásairól, esetleges spártai időzéséről keveset tudni, noha a kutatás néhány, a töredékekben elszórtan olvasható sajátos spártai kifejezés kapcsán felveti ennek lehetőségét. Plutarchos ezzel szemben egyértelműen a költő lakóniai tartózkodásáról beszél: harci elszántságot bomlasztó kijelentései (azaz bizonyára a pajzsvers) miatt otjtártakor kitiltják Spártából (*Apophth. Lac.* 239b). Lakón szólásgyűjteményében szerepelteti a *tainarion kakon* (*tainarosi bűn* vagy *tainarosi csapás*) kifejezést, amelyet az oda menekült helóták törvénytelen lemészárlásával magyaráz, sikeres oltalomkeresésről tudósít viszont egy másik esetben: az asszonyi erényekről írott értekezés szerint az athéni nők idegenektől származó, városból kiűzött fattyai a Tainaroson találtak oltalomra.³⁸ A házasságon kívüli származás, a társadalmon kívüliség, a közösségből való kényszerű távozás motívumai, mint láttuk, sorra megjelennek a bevezetőben említett negatív Archilochos-portré szülőföldről költözni kénytelen, lecsúszott fattyának történetében is. A költővel kapcsolatos biográfikus hagyomány további elemei ugyancsak számos alkalommal szerepelnek Plutarchos különféle tematikájú írásaiban. A száműzetésről írott dialógus idézi Archilochos egy azonos témájú költeményét, a Koiranos és a delfin történetet feldolgozó mű lapjain pedig ott szerepel a róka és a sündisznó meséje, ugyancsak Archilochos feldolgozásában.³⁹ Külön figyelmet érdemel ezen túl a *De sera* Archilochos-elbeszélését közvetlenül követő mondat Pausanias haláláról: az oltalomkereső spártai államférfit politikai ellenfelei a szent körzet egyik épületébe falazták be s éhezették halálra. Tettükkel beszennyezték a szentélyt, majd, az archilochoshoz hasonló jóslat rendelkezésére Itáliából hozattak jóspapokat, áldozat bemutatásával engesztelték ki a holtat, üzték ki a szentélyből annak árnyát s állítottak neki szobrot.⁴⁰

Ami a hajós Tettix plutarchosi adatát illeti, a krétai eredet hangsúlyozása szintén összefüggésbe hozható a költővel, illetve Archilochos egy másik, jó ideje ismert, kontextusát vesztett töredékével, amelynek szövegösszefüggése talán szintén rekonstruálható a tainarosi engesztelő áldozat problémájához való kapcsolás révén. Az ún. Gortyn-töredékben (fr. 24 W) az isten védelme alatt Krétáról hajóval sértetlenül visszatérő barátját fogadja örömteli megnyugvással a korábban a *sötét fekvő*, most a *nappányra visszatérő* beszélő, akinek kiléte ismeretlen. Kréta említése és a hajózás motívuma mellett figyelmet érdemelne a töredék fényszimbolikája, amely távolról akár a tainarosi Hadés-lejáratából a felvilágra való visszajutást, esetleg a hajótörött Koiranos megmenekülését is asszociálhatja. A krétai hajós és a tainarosi költőengesztelés első pillantásra semmiféle összefüggést nem mutató egymásmellettsége szintén magya-

rázható, mégpedig az Archilochos számára mind formai, mind tartalmi tekintetben meghatározó Homéros alapján. Az archilochosi delfintörténet főhőse ugyanis azonos nevet visel az *Ilias* egyik mellékszereplőjével, a krétai Lyktos városából érkezett Koiranossal. Utóbbi a görögök oldalán harcoló egyik krétai vezér fegyvernőke, aki a csatában elébe áll Hektór Idomeneust célzó dárdájának, ezzel élete árán menti meg a krétai fővezért (*Ilias* XVII. 611 és 615–616):

*Koiranos, ő, aki Lyktosból jött erre utána...
Jött fényként s a halál napját tovaűzte amattól,
míg maga Hektór által a lelkét elveszítette.*
(Devecseri Gábor fordítása)

A homérosi sorok fény-árnyék motívuma talán szerepet játszott az archilochosi Gortyn-töredék sötétségből fényre vezető utazásának megformálásakor, maga a név pedig esetleg befolyással lehetett az archilochosi Koiranos-töredékre, noha a történetek ellentétes előjelűek: az epikusnál az Idomeneus számára fényként feltűnő, szárazföldön harcoló Koiranos végül a halál sötétjébe hull, a lírikus hajótörést szenvedett Koiranosát megmenti Poseidón. Ami fontosabb: az eposz önfeloldozó Koiranosa tetteivel a *therapón* egyértelmű megtestesítője, ugyanazon létmódé, amelyet, mint a bevezetőben említettük, magáénak vallott Archilochos, s amelynek képviselőjeként fogadta el őt – több jóslatában deklarált formában is – Delphoi istene. Úgy tűnik, a plutarchosi és ailianosi változatban szereplő, leginkább földrajzi anomáliája miatt feltűnő adat egy halott parosi alkotó tainarosi kiengeszteléséről értelmet nyerhet az azt alkotó elemek, mindenekelőtt poétikai és vallási képzetek átgondolásával. A Tettix = Archilochos metapoétikus azonosítás hagyománya mint kiindulópont Archilochos parosi és Arión korinthusi kultuszának párhuzamával egészíthető ki. Utóbbihoz szemlátomást ismét csak parosi hagyomány rendelhető, a Koiranos-történet. A parosi, delfin megmentette Koiranos alakja viszont interferál az *Ilias*ban szereplő azonos nevű fegyverhordozóval, s ezáltal egyrészt igazolja a Plutarchosnál

szereplő Kréta–Tainaros tengelyt, másrészt a *therapón* fogalommal visszakapcsol Archilochos legismertebb önreprezentációs kijelentéséhez.

Az igen gyakran hiányosan fennmaradt szövegekből kiinduló klasszika-filológiai vizsgálat módszerének szemléltetésére gyakran alkalmazott metafora a mozaiké, a prizmaé. A jelen vizsgálat inkább a kaleidoszkóppal rokonítható: a látszólag minden rend nélküli külön halmazokban heverő darabkák, azaz a valamikori egészeiből megmaradt, összekeveredett információcserepek megmozdítása, összerázása újabb és újabb konfigurációkat, eddig nem látott lehetséges képeket eredményezhet. Hasonló eljárásra tettünk kísérletet ez alkalommal az Archilochoshoz kapcsolódó biografikus hagyomány egyes elemeinek és a szövegek törmelékeinek egymáshoz rendelésével és újrendezésével. A fentiek alapján igazolódni látszik az a manapság egyre erősebben hangoztatott megállapítás, miszerint a historikus konkrétumok hiánya miatt kárhoztatott költőéletrajzok heterogén adatainak, anekdotáinak elemzése, új konstellációba rendezése gazdagíthatja az alkotóval kapcsolatos képet, sőt egyes esetekben közelebb vihet reménytelenül hiányosan fennmaradt töredékek kontextualizálásához is. A Koiranossal kapcsolatos archilochosi sor és a Gortyn-töredék integrálása a költő halálával és kultuszával kapcsolatos hagyományba természetesen további vizsgálatot igényel. Hogy Ailianos és Plutarchos látszólag egymástól független adatokat halmozó, enigmatikus kijelentése az eddigiekben vázolt gondolategységek miféle módon és szándékkal megvalósult kombinációjára vezethető vissza, pontosan kideríthetetlen. Mellesleg az esetlegesen a jövőben előkerülő további epigráfiai adatok akár jelentősen is módosíthatják a jelenlegi interpretációt. A ma olvasható beszámolókat létrehozó személyes gondolatmenetek egészének rekonstruálására tett kísérlet eleve értelmetlen vállalkozás. Az viszont, hogy a két szerző nem merő véletlenből utasíthatja az Apollón védte parosi költő gyilkosát épp a Tainarosra és szerepeltethet az alvilági jóshely közelében, mintegy az arióni delfin párjaként, egy Tettixet is, a fentiek alapján aligha kétséges.

Jegyzetek

A tanulmány az Ókortudományi Társaság szegedi szekciójában 2010 márciusában elhangzott előadáson alapul, és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 E lap olvasói nem csupán értesülhettek a felfedezésről, hanem a téma kitűnő hazai ismerője jóvoltából a szöveg interpretációs műhelyébe is betekintést nyerhettek, lásd Mayer 2007.
- 2 Vö. Lefkowitz 1981.
- 3 Lásd Németh 2007.
- 4 A téma gazdagon illusztrált feldolgozását a jelenleg ismert feliratok katalógusával lásd Clay 2004.
- 5 Vö. Nietzsche 1986, 48: „Archilochos, Homérosszal összevetve, éppen rikoltozó gyűlölködésével és gúnyolódásával rémit meg bennünket, ittassultságával, ahogyan a vágyai kitörnek belőle... Ám honnan akkor a költő Archilochosnak kijáró tisztelet, amelyben őt, figyelemre méltó kinyilatkoztatásaiban, éppen a delphoi orákulum, az objektív művészet hajléka is részeltette?”
- 6 Vö. AP 7, 69–70, 351–352.
- 7 Sósth. A I 2–3 és C I 13–17. A teljes szöveget lásd Clay 2004, 111–118.

- 8 Orig. *Cont. Cels.* 3, 25; Eus. *PE* 5, 32–33. Kritiással kapcsolatban lásd Rotstein 2007; az ókori Archilochos-portréről Nesselrath 2007.
- 9 Vö. Müller 1985.
- 10 A téma klasszikus feldolgozása: Nagy 1979. A *therapón*-funkció és az ihlet összefüggéseiről Archilochos esetében lásd Pataki 2010.
- 11 Plut. *Mor.* 560d–e; *Numa* 4, 9; Ail. fr. 80 = Suda A 4112; Ael. *Aristeid. Or.* 46, 293; Plin. *NH* 7, 29; Orig. *Cont. Cel.* 3, 25; Eus. *PE* 5, 33; Lib. *Decl.* 1, 180; Gal. *Protr.* 1; Dio Chrys. *Or.* 33, 2.
- 12 Lásd Podlecki 1974.
- 13 Vö. Parke-Wormell 1956, 2, 396–397.
- 14 *VH* 3, 43. Vö. Fontenrose 1978, 123.
- 15 Lásd *Anthologia Palatina* 7, 71 és 7, 674.
- 16 Plutarchos Archilochos-idézeteiről lásd Yvonneau 2008.
- 17 Lásd Scholten 2009.
- 18 A szöveget W. Salgó Ágnes fordításában idézem (1985, 31), kivéve az első mondatot, amely a görögben nem található oksági viszonyt feltételez: *Ő az, akit egyébként Kalóndésnak hívtak, és a csatában megölte Archilochost, s úgy látszik, hogy ezért kapta a Korax elnevezést.* A névvel nem jelölt fordítások tőlem valók.

- 19 A közös *Enyalios* kifejezéssel Ailinos az Archilochosnál (fr. 110 W) is szereplő, a hadiszerencse forgandóságára, az ellenfelek kölcsönös kiszolgáltatottságára vonatkozó homérosi kifejezésre (II. XVIII. 309) utal.
- 20 Bővebben lásd Prandi 2005, 161 skk.
- 21 *Phaidr.* 258e. Bővebben lásd Pataki 2001.
- 22 Vö. fr. 223 W: *tettigas eilēphas pteru, szárnyán csípted a tücsköt* (Bollók J. ford.). Lukianos Archilochosáról lásd Visa-Ondarçhu 2008.
- 23 Vö. Ogden 2002, 190.
- 24 Vö. Piccolomini 1883.
- 25 Kiindulásul lásd Schumacher 1993.
- 26 Az adatokat lásd Strabón *Földrajzában* (III. 25. 5; VIII. 5. 1; VIII. 6. 14) és Pausanias útikönyvében (III. 14. 2).
- 27 Schumacher 1993, 59.
- 28 A forrásokat lásd *Mor.* 160d–162b és *De natura animalium* 12, 45. Arión egyébként nem az egyetlen költő, akinek történetében feltűnik a muzikális vízi lény: az igaztalan vádak alapján meggyilkolt Hésiódos tengerbe vetett holttestét szintén delfinek viszik a szárazföldre.
- 29 Vö. Burkert 1972, 219.
- 30 Az idézett források pontos helyei: Athén. *Deipn.* 606d–e; *Plut. Mor.* 984a (= *De sollertia animalium* 36); *Ail. De nat. anim.* 8, 3.
- 31 Vö. Lasserre 1968², 68.
- 32 Vö. Burkert, 1972, 219 és 225, vö. Slater 1978.
- 33 Vö. Bowie 1987.
- 34 Vö. Berranger 1992.
- 35 Vö. *Georg.* IV. 467; *Plut. Dém.* 29; *Ps-Plut. Vita dec. orat.* 846b.
- 36 Vö. *Call. fr.* 221 Pf.; *Paus.* X. 5. 6; *Strab.* VIII. 6. 14.
- 37 V. Gray, 2001, 24.
- 38 Vö. *Paroim.* 1, 54 és *Mor.* 242.
- 39 Lásd *Mor.* 604c = fr. 21W és 971e = fr. 201 W.
- 40 Vö. *Mor.* 560e–f.

Bibliográfia

Források, szövegkiadások

- West 1971 = West, Martin Litchfield, *Iambi et elegi Graeci* I–II., Oxford, 1971.
- Lasserre 1968²: *Archiloque: Fragments*. Texte établi par Ferdinand Lasserre, traduit et commenté par Antoine Bonnard, Paris, 1968².
- Nietzsche 1986: Nietzsche, Friedrich, *A tragédia születése* (ford. Kertész Imre), Budapest, 1986.
- Ogden 2002: Ogden, Daniel, *Magic, Witchcraft and Ghost in Greek and Roman Worlds. A Sourcebook*, Oxford, 2002.
- Parke–Wormell 1956: Parke, Herbert W. – Wormell, D. E. W., *The Delphic Oracle*, Oxford, 1956.
- W. Salgó 1985: *Plutarchos, Az isteni büntetés késlekedéséről: Szókratész daimónja*, ford. W. Salgó Ágnes, Budapest, 1985.

Szakirodalom

- Berranger 1997: Berranger, Danielle, *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque*, PU Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, 1992.
- Bowie 1997: Bowie, Ewen, „One that got away. Archilochus 188–192 W and Horace, Odes 1. 4 & 5”: Whitby, Michael – Hardie, Philip – Whitby, Mary (szerk.), *Homo viator: Critical Essays for J. Bramble*, Bristol, 1987, 13–25.
- Burkert 1972: Burkert, Walter, *Homo Necans. Interpretationen altgriechischen Opferriten und Mythen*, Berlin – New York, 1972.
- Clay 2004: Clay, Diskin, *Archilochos Heros. The Cult of Poets in the Greek Polis*, Cambridge, MA – London, 2004.
- Fontenrose 1978: Fontenrose, Joseph, *The Delphic Oracle*, Berkeley – Los Angeles – London, 1978, Q 123.
- Gray 2001: Gray, Virginie, „Herodotus' Literary and Historical Method: Arion's Story”: *AJPh* 122 (2001) 11–28.
- Lefkowitz 1981: Lefkowitz, Mary, *The Lives of Greek Poets*, London, 1981.
- Mayer 2007: Mayer Péter, „Háború tévedésből? Egy új Arkhilokhosz-töredék (P. Oxy. 4708. fr.) tanulságai”: *Ókor* 2007/1–2, 31–34.
- Müller 1985: Müller, Carl Werner, „Die Archilochoslegende”: *RhM* 128 (1985) 99–151.
- Nagy 1979: Nagy, Gregory, *The Best of the Achaeans*, Baltimore, 1979.
- Nesselrath 2007: Nesselrath, Heinz-Günther, „Lucian and Archilochus, or How to Make Use of the Ancient Iambographers in the Context of the Second Sophistic”: Finglass, P. – Richardson, N. J. (szerk.), *Hesperos. Studies in Ancient Greek Poetry tributed to M. L. West on his 70th Birthday*, Oxford, 2007, 132–142.
- Németh 2007: Németh György, „Az eldobott pajzs”: *Ókor* 2007/1–2, 35–40.
- Pataki 2001: Pataki Elvira, *Tettix. A tücsök mint szakrális-poétikai szimbólum a görög költészetben*. Doktori disszertáció, Budapest, 2001 (kézirat).
- Pataki 2010: Pataki Elvira, „Poétika, propaganda, kultusz. Archilochos alakjának értékváltozásai”: *Fikció és propaganda az antikvitásban, AAASzeged Suppl.* 12 (2010), megjelenés alatt.
- Piccolomini 1883: Piccolomini, Anton, „Quaestiones de Archilochos”: *Hermes* 18 (1883) 264–270.
- Podlecki 1974: Podlecki, Anthony, „Archilochus and Apollo”: *Phoenix* 28 (1974) 1–17.
- Prandi 2005: Prandi, Luisa, *Memorie storiche dei Greci in Claudio Eliano*, Roma, 2005.
- Rotstein 2007: Rotstein, Andrea, „Critias' Invective Against Archilochus”: *CPh* 102 (2007) 139–154.
- Scholten 2009: Scholten, Helga, „Göttliche Vorsehung und die Bedeutung des Griechentums in Plutarchs *De sera numinis*”: *A&A* 55 (2009) 99–118.
- Schumacher 1993: Schumacher, Rob W. M., „Three Related Sanctuaries of Poseidon: Geraistos, Kalauria and Tainaron”: Marinatos, N. – Hägg, R. (szerk.), *Greek Sanctuaries*, New York, 1993, 72–76.
- Slater 1987: Slater, William J., „Artemon and Anacreon. No Text Without Context”: *Phoenix* 32 (1978) 185–194.
- Visa-Ondarçhu 2008: Visa-Ondarçhu, Valérie, „Sur un air d'Archiloque: les références au poète chez Dion de Pruse et Lucien”: *Pallas* 77 (2008) 91–110.
- Yvonneau, 2008: Yvonneau, Jean, „L'Archiloque de Plutarque”: *Pallas* 77 (2008) 77–90.